

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Факультет спеціальної освіти, психології і соціальної роботи
Кафедра психолого-медико-педагогічних основ корекційної роботи

Кваліфікаційна робота
магістра

з теми: **«ФОРМУВАННЯ ЕСТЕТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ МОЛОДШИХ
ШКОЛЯРІВ З ПОРУШЕННЯМИ ІНТЕЛЕКТУ»**

Виконала:
студентка КогОс1-М20z групи
спеціальності 016 Спеціальна освіта
Макарук Ольга Анатоліївна

Керівник:
Вержиховська О.М.,
кандидат психологічних наук, доцент

Рецензент:
Гаврилов О.В.,
кандидат психологічних наук,
доцент кафедри логопедії
та спеціальних методик

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ РОЗВИТКУ ЕСТЕТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ У МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ З ТИПОВИМ РОЗВИТКОМ ТА З ПОРУШЕННЯМИ ІНТЕЛЕКТУ.....	8
1.1. Особливості розвитку естетичної культури дітей з типовим розвитком молодшого шкільного віку.....	8
1.2. Особливості розвитку естетичної культури дітей з порушеннями інтелекту молодшого шкільного віку.....	22
Висновки до першого розділу.....	33
РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ВИВЧЕННЯ ЕСТЕТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ У МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ З ПОРУШЕННЯМ ІНТЕЛЕКТУ.....	35
2.1. Обґрунтування методики вивчення рівня сформованості естетичної культури молодших школярів з порушеннями інтелекту.....	35
2.2. Аналіз результатів дослідження.....	42
Висновки до другого розділу.....	50
РОЗДІЛ 3. ФОРМУВАННЯ ЕСТЕТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ У МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ З ПОРУШЕННЯМИ ІНТЕЛЕКТУ.....	52
3.1. Методика формування естетичної культури у молодших школярів з порушеннями інтелекту засобами практичної діяльності (власна розробка).....	52
3.2. Аналіз результатів формувального етапу дослідження.....	61
Висновки до третього розділу.....	65
ВИСНОВКИ.....	67
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	70

ВСТУП

Актуальність. У сучасному суспільстві з'являються такі негативні явища, як знищення культурних цінностей, низький рівень культури населення. У цей час розмиті естетичні поняття, те покоління, що підрастає рахують агресивним та бездуховним. Саме тому є необхідність корекції звичних підходів до питання естетичної культури.

Естетична культура формується у ході естетичного виховання і це є складовою частиною усього виховного процесу. Питання естетичного виховання може бути вирішене при умовах формування у підростаючого покоління відповідної системи цінностей, заснованих на поновленні культури у учнів. Формування цінностей триває все життя, але лівова частка успіху належить початковому етапу – прищеплення культури з раннього віку.

Саме тому питання естетичної культури виходить на одне з перших місць у системі виховання майбутнього громадянина та члена суспільства. Важливим етапом у формуванні ставлення особистості до оточуючого світу являється молодший шкільний вік. У молодшому шкільному віці відбувається розвиток сутнісних естетичних аспектів майбутньої особистості. Особливе місце займає питання формування естетичної культури у дітей з порушеннями інтелекту, що потребує проведення досліджень, спрямованих на визначення педагогічного забезпечення ефективності виховного впливу в зазначеному напрямі.

Виховання естетичної культури розглядають, як важливу педагогічну, соціальну та психологічну проблему. Якщо вона буде успішно розв'язана, тоді спостерігатиметься розвиток у підростаючого покоління досить високих особистісно-вольових якостей та істинного духовного багатства.

Наслідки ураження центральної нервової системи у школярів з порушеннями інтелекту значно ускладнюють виховну роботу з ними. Проте в них є і багато можливостей для розвитку естетичної культури. Тому мета

виховання дітей з порушеннями інтелекту не залежить від особливостей психофізичного розвитку учнів.

Теоретичні та прикладні проблеми виховання естетичної культури досліджували І.Д. Бех, Л.І. Божович, М.Й. Боришевський, О.І. Вишневський, О.М. Доукіна, М.Т. Дригус, О.Л. Кононко, Т.І. Поніманська, та ін. Питання формування естетичної культури у дітей розглядалися в працях видатних вітчизняних педагогів А.С. Макаренка, В.О. Сухомлинського, І.А. Зязюна та інших.

Багато праць присвячених питанням діагностики формування естетичної культури дитини, психолого-педагогічних умов, засобів змісту естетичного виховання. Цим питанням займалися А.М. Богуш, К.В. Гавриловець, Н.С. Григор'єва, Т.Р. Гуменнікова, Л.Г. Єфімова, І.Д. Зверєва, І.І. Кузимірска, В.О. Киричок, Л.Г. Коваль, Н.І. Мурзінова, Н.І. Підгорна, Г.І. Погорєлов, О.І. Смольська, П.Д. Фролов. І.К. Шкволу та інші.

Загальні питання психологічного і педагогічного аспектів проблеми щодо дітей з порушеннями інтелекту розглядаються в працях Л.С. Виготського, Г.М. Дульнева, І.Г.Єременка, В.М.Синьова, а також А.С. Белкіна, Н.М. Буфєтова, О.М. Вержиховської, А.М. Висотської, С.П. Миронової, О.Ю. Михайлової, О.В. Гаврилова, Н.І. Солодової.

У наукових працях А.А. Айдарбекової, Г.Н. Дульнева, І.О. Грошенкова, І.Г. Єременка, М.З. Кота, Е.Г. Кярнера, В.А. Липи, В.Ф. Мачіхіної, Г.М. Плешканівської, Т.Й. Пороцької наголошується на важливості естетичного виховання школярів з порушеннями інтелекту. Автори розглядають естетичне виховання як невід'ємну частину корекційно-виховного процесу допоміжної школи, вказують на органічні внутрішні зв'язки естетичного виховання з моральним, трудовим та іншими складовими виховання і необхідність наявності естетичного у всіх сферах життя школярів.

Естетичний розвиток молодших школярів з порушеннями інтелекту, як і нормально розвинених, найефективніше відбувається в умовах естетичного виховання.

Перед освітнім закладом ставиться завдання підготовки учня, який здатний самостійно оцінити що відбувається. Залучаючи молодшого школяра з порушеннями інтелекту до найбагатшого досвіду людства, накопиченого в естетичній діяльності, можна виховати високоморальну, освідчену, різнобічно розвинену сучасну людину. Для цього необхідно формувати стійкі особистісно-вольові якості школяра.

У зв'язку з цим, проблема прищеплення естетичної культури молодшим школярам, виховання їх в дусі ненасилля, миру, поваги, правильного розуміння прекрасного в мистецтві, доброзичливості і толерантності є однією з проблем сучасної освіти.

Досить важливою у педагогічній науці та практиці є проблема культурного розвитку, що впливає на становлення особистості. Виникає необхідність підвищення рівня естетичної культури підростаючого покоління, особливо дітей з порушеннями інтелекту.

Проблема формування естетичної культури дитини з порушеннями інтелекту досить значуща та залишається недостатньо з'ясованою. Актуальність дослідження та не зовсім достатній ступінь опрацювання даної проблеми в теорії та практиці обумовили вибір теми для написання кваліфікаційної роботи.

Мета дослідження. Підвищення рівня естетичної культури учнів молодших класів з порушеннями інтелекту, виявлення найбільш ефективних педагогічних умов в формуванні естетичної культури.

Об'єкт дослідження. Естетичне виховання молодших школярів з порушеннями інтелекту.

Предмет дослідження. Система роботи з формування естетичної культури у молодших школярів з порушеннями інтелекту.

Гіпотеза дослідження. З'ясування динаміки та особливостей прояву особистісно-естетичного розвитку молодших школярів з порушеннями інтелекту дасть змогу надалі правильно організувати навчально-виховний та корекційний процеси формування естетичної культури особистості.

Для реалізації поставленої мети було визначено такі **завдання дослідження**:

1. З'ясувати теоретичні основи формування естетичної культури у молодших школярів з типовим розвитком та з порушеннями інтелекту.

2. Провести емпіричне вивчення естетичної культури у молодших школярів з порушеннями інтелекту.

3. Розробити методику формування естетичної культури у молодших школярів з порушеннями інтелекту засобами практичної діяльності.

Методи дослідження. Аналіз, синтез, узагальнення методичної та психолого-педагогічної літератури з проблеми дослідження, аналіз педагогічної документації, констатувальний та формувальний експерименти, анкетування, бесіда та опитування. Кількісний та якісний аналізи результатів дослідження.

Експериментальна база дослідження. Комунальна установа Рівненський навчально-реабілітаційний центр «Особлива дитина» Рівненської міської ради в Рівненській області. Рівненський навчально-виховний комплекс №2 «Школа-Ліцей» Рівненської міської ради.

Теоретична значущість. Здійснення аналізу психолого-педагогічних та методичних основ формування естетичної культури молодших школярів з нормотиповим розвитком та з порушеннями інтелекту.

Практичне значення. Виявлення рівня сформованості естетичної культури молодших школярів з порушеннями інтелекту та розробці системи методів та прийомів естетичного виховання, спрямовану на формування естетичної культури особистості молодших школярів з порушеннями інтелекту.

Апробація дослідження. Основні результати кваліфікаційної роботи магістра обговорювалися на студентській науково-практичній конференції у Кам'янець-Подільському національному університеті імені Івана Огієнка.

Публікації. Робота висвітлена у статті «Формування естетичної культури молодших школярів з порушеннями інтелекту».

Структура роботи. Робота складається з вступу, трьох розділів, висновків та списку використаних джерел.

ВИСНОВКИ

Теоретико-практичне вивчення проблеми формування естетичної культури у молодших школярів з порушеннями інтелекту дав нам змогу зробити наступні висновки.

Естетична культура займає важливе місце у системі навчально-виховного процесу, оскільки за ним стоїть не тільки розвиток естетичних якостей людини, а й усієї особистості загалом: її духовних потреб, моральних ідеалів, особистих та суспільних уявлень, світогляду. Всі ці якості у людині розвиваються під впливом різних факторів.

При написанні кваліфікаційної роботи, було вивчено і проаналізовано психолого-педагогічну літературу з проблеми дослідження, визначено суть ключових понять. Виявлено критерії естетичної культури молодших школярів з порушеннями інтелекту, виділено основні методи діагностики рівня сформованості естетичної культури школярів і дано їм теоретичне обґрунтування, застосовано на практиці декілька з методик діагностики рівня сформованості естетичної культури дітей шкільного віку з порушеннями інтелекту.

Для діагностики рівня сформованості естетичної культури використовувалися комплекс методів вивчення її основних показників. Застосовувана система методів охоплювала мотиви, знання та вміння вихованця. Спектр цих методів досить широкий: опитувальні методи (анкетування, тестування, бесіда та ін.), спостереження, ранжування, метод «Недописана теза» та ін. .

Під впливом корекційних засобів помітно активізуються пізнавальні процеси, що підвищують якість сприйняття, розширюється коло уявлень про навколишню дійсність. Більш стійким та цілеспрямованим стає увага, збагачується уява. Естетичне виховання засобами художньо-практичної творчості, позитивно позначається на розвитку всієї особистості школярів з інтелектуальними порушеннями загалом. Вони стають менш агресивними,

розгальмованими, неуважними; спостереження та творення краси сприяє формуванню у дітях їх найкращих рис особистості. Все це позитивно позначається на розвитку особистісно-вольових якостей особистості молодших школярів з порушеннями інтелекту.

У результаті естетичного виховання здійснюється сенсорний розвиток, збагачуються, диференціюються емоційні переживання дітей, розширюється сфера інтересів. Заняття з художньо-практичної творчості сприяє формуванню багатьох художніх умінь та навичок, що важливо для організації дозвілля молодших школярів з порушеннями інтелекту та залучення їх до естетичної діяльності.

Саме в процесі занять з художньо-практичної творчості школярі з порушеннями інтелекту можуть виявляти такі індивідуальні можливості, які не знаходять свого вираження під час інших занять у рамках корекційно-розвивального навчання. Позитивна обстановка та образність виразних засобів на заняттях естетичного циклу дозволяють створювати умови для регуляції дитячої поведінки та спілкування, сприяють накопиченню у дітей власного досвіду успіхів та досягнень. Дуже важливо поєднувати у ході естетичного виховання всю систему засобів та форм, що зароджують та розвивають у школярів з порушенням інтелекту естетичне ставлення до життя, до мистецтва та літератури.

Центральною лінією естетичного виховання стає знайомство дітей із порушеннями інтелекту з творами образотворчого мистецтва, художніми творами, формування умінь бачити прекрасне у предметах навколишньої природи, життя та побуту людей. Використання засобів художньо-практичної творчості в естетичному вихованні перебуває у тісній взаємодії із загальним розвитком дитини.

Дослідження показало, що за умов корекції та використанні рекомендованих методів пізнавальний інтерес в молодших школярів з порушеннями інтелекту підвищується. Крім того, засоби художньо-

практичної творчості мають великий емоційний потенціал. Саме сила емоційного впливу є шляхом проникнення в дитячу свідомість і засобом формування естетичних якостей особистості. Естетичне виховання дійсно займає важливе місце у всій системі навчально-виховного процесу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Атемасова О.А. Проблеми розвитку та корекції емоційної сфери молодших школярів. – Харків.: Ранок, 2010. – 176с.
2. Башманівська Л.А. Формування художніх смаків учнів основної школи у процесі вивчення літератури рідного краю : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02. Інститут педагогіки АПН України. Київ, 2004. 20 с.
3. Блудова Ю.О. Формування художньо-естетичного смаку дітей молодшого шкільного віку засобами регіональної культурно-історичної спадщини : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : 13.00.07. Київ, 2018. 20 с.
4. Бондар В.І. Спеціальне навчання дітей з вадами розумового та сенсорного розвитку : стан і перспективи. Інтеграція аномальної дитини в сучасній системі соціальних відносин : наук.-практ. конф. : зб. матеріалів. Київ, 1994. С. 13-18.
5. Борщаговська Т. Театралізовані ігри як засіб розвитку творчих здібностей дошкільнят / Т. Борщаговська // Палітра педагога. – 2003. – № 1. – С. 21.
6. Василь Сухомлинський і сучасність: науково-методичний збірник / Упорядник і відповідальний редактор – М. Я. Антонєць. – Київ, 1994. – 162 с.
7. Вержиховська О.М. Теорія і спеціальна методика виховання дітей з особливостями інтелектуального розвитку: навчально-методичний посібник. Кам'янець-Подільський : ТОВ «Друкарня Рута», 2013.372с.
8. Вержиховська, О. М. (2016). Особливості розвитку та виховання розумово відсталої дитини в сім'ї. Проблеми сучасної психології, 33.
9. Вержиховська О.М., Рудзевич І.Л. Теорія і методика виховання дітей в спеціальній школі: навчально-методичний посібник. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет Імені Івана Огієнко, 2016.292с.

10. Вержиховська, О. М. (2001). Формування моральних якостей у розумово відсталих молодших школярів у позакласній виховній роботі. *Кам'янець-Подільський: видавець Зволейко ДГ 2009*. 228 с.

11. Висоцька А. Особливості виховного процесу у спеціальних закладах для дітей з порушенням психофізичного розвитку// *Дефектологія*. – 2010. – №2. – С. 37-40.

12. Волкова Н.П. Педагогіка. Київ:Академія, 2001. 576 с.

13. Воронкової, В. В., Грабарова, А. Н., Грачової, К. К., Дульнєва, Г. М., Єременка, І. Г., Забрамної, С. Д., ... & Хоружи, М. Н. (2011). Нестандартні форми роботи організації науково-методичної роботи у спеціальній школі. *Вісник*.

14. Гаврилов О.В. Особливі діти в закладі і соціальному середовищі: навчальний посібник / О.В. Гаврилов. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2009. – 308 с.

15. Гладуш В.А. Післядипломна педагогічна освіта дефектологів в Україні: теорія і практика. – Дніпропетровськ, 2012. – 292 с.

16. Голінська, Т. М. "Основні положення естетичного розвитку молодших школярів засобами поєднання різних видів мистецтва." *Педагогіка 2-3 (2009): 65-67*.

17. Гончаренко С.У. Український педагогічний словник. – Київ.:Либідь, 1997.

18. Гра в початковій школі / уклад. О.М. Ворожейкіна. – Харків.: Основа, 2009. – 191с.

19. Гриценко, Ірина Валентинівна. "Формування естетичного досвіду молодших школярів у процесі художнього діалогу." *ІВ Гриценко–Херсон (2002)*.

20. Грицюк В.І. Активізація корекційно-виховної роботи в допоміжній школі засобами рухливих ігор : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.03 «Корекційна педагогіка». К., 2000. 17с.

21. Гук О.Ф. Теоретичні передумови формування естетичної культури. Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки. 2013. Вип. 18. С. 193–199.
22. Діти з особливими потребами у загальноосвітньому просторі : початкова ланка / за ред. В.І.Бондаря, В.В.Засенка. К., 2004. С. 113-115.
23. Дем'янчук, О. Н. (2007). Формування художньо-естетичних інтересів учнів спеціальної школи інтенсивної педагогічної корекції. монографія]/О. Н. Дем'янчук, ІБ Кузава.
24. Дефектологічний словник: навчальний посібник / За редакцією В.І. Бондаря, В.М. Синьова. – К.: «МП Леся», 2011. – 528 с.
25. Дмитрієва І.В. Розвиток і корекція художнього сприймання в теорії олігофренопедагогіки. Дефектологія. 2003. № 3. С. 18-23.
26. Дмитрієва І. В. (2018). Корекційні можливості естетичного виховання учнів з порушеннями розумового розвитку. *Web of Scholar*, 4(4), 3-9.
27. Дмитрієва, І. В. (2006). Шляхи естетичного виховання розумово відсталих школярів. В. Дмитрієва II Дефектологія, (3), 35-39.
28. Дмитрієва, І. В. "Системний підхід до естетичного виховання у спеціальній школі." *Редакційна колегія* (2018): 672.
29. Дубасенюк, О. А., Сидорчук, Н. Г. / Естетичне виховання дітей та молоді: теорія, практика, перспективи розвитку. // Збірник наукових праць . Вид-во ЖДУ імені Івана Франка, Житомир. 2012.
30. Дубінка М.М. Педагогічні умови формування майстерності майбутнього вчителя : метод. рек. до спецсеминару. Кіровоград. держ. пед. ун-т імені Володимира Винниченка, кафедра педагогіки. Кіровоград, 2004. 204 с.
31. Енциклопедія освіти / голов. ред. В. Г Кремень. Київ, 2008. - 1040 с. Загальна психологія : підруч. / за заг. ред. акад. С.Д. Максименка. Вінниця : Нова Книга, 2004. 704 с.

32. Естетика: Підручник/ Л.Т. Левчук, Д.Ю. Кучерюк, В.І. Панченко: За заг. ред. Л.Т. Левчук – К.: Вища школа, 1997. – 399 с.
33. Естетичне виховання дітей та молоді: теорія, практика, перспективи розвитку: збірник наукових праць / за ред. О. А. Дубасенюк, Н. Г. Сидорчук. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2012. – 560 с
Жуков, Сергій. Естетична культура, естетичне виховання як складові всебічного розвитку особистості. Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету, 2011, 2.
34. Зязюн, І. А., Коновець, С. В., Ліхачов, Б. Т., & Миропольська, Н. Є. До проблеми естетичного виховання учнів спеціальної школи. ББК 74.202 Г. 94, 128.
35. Калініна, Л. (2006). Естетичне виховання молодших школярів як соціально-педагогічна проблема. *Рідна школа*, (3), 24.
36. Козак В. Корекційний вплив трудового виховання// Дефектолог. – 2011. – №5. – С. 40-43.
37. Кузікова С.Б. Теорія і практика вікової психокорекції : навч. посіб. Суми : ВТД «Університетська книга», 2006. 384 с.
38. Кузьмінський А.І., Омеляненко В.Л. Педагогіка . – К.: Знання – Прес, 2003.
39. Культура України, Художня. "Навч. посіб." Л. М. Масол, СА Ничкало, ГІ Веселовська, О. І. Оніщенко (2006).
40. Ларін, В. "Естетичне виховання молодших школярів засобами мистецтв." Тернопіль: Наукова книга-Богдан (2009).
41. Люріна Т.І. Розвиток професійної творчості педагога // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова. Серія 16. Творча особистість учителя: проблеми теорії і практики: Збірник наукових праць /Ред. кол. О.Г.Мороз, Н.В.Гузій (відповідальні редактори) та ін. – Вип. 3 (13). – К.: НПУ, 2005. – С. 43-46.
42. Макаренко А.С. Методика виховної роботи. – К.: Знання, 1990. – 353 с.

43. Мамчур Н.С. Теоретико-методологічні засади поняття “естетична культура особистості” // Гуманітарний вісник ДВНЗ “Переяслав-Хмельницький держ. пед. ун-ту ім. Григорія Сковороди”. 2016. Вип. 7. Том 5 (60). С. 136-144.

44. Матвєєва М.П., Миронова С.П. Корекційна робота у системі освіти з вадами розумового розвитку. – Кам’янець-Поділ.: Інформаційно-видавничий відділ Кам’янець-Подільського державного університету, 2005. – 164 с.

45. Мельничук С. Г. Теорія і практика формування естетичної культури майбутніх учителів (історико- педагогічний аспект). Кіровоград, 2006. 248с.

46. Миронова С. П. Олігофренопедагогіка. Компактний навчальний курс : навч. посіб.. Кам’янець-Подільський : К-ПНУ імені І. Огієнка, 2008. 204 с.

47. Миронова, С. П. (2010). Корекційна спрямованість принципів навчання учнів з вадами інтелекту. *Проблеми сучасної психології*, (7)

48. .Миронова, С. П. (2011). Особливості виховання учнів з вадами інтелекту. Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Серія: Соціально-педагогічна, (17 (2)), 152-159.

49. Миропольська, Н. "Виміри сформованості художньої культури школярів." *Мистецтво і освіта* 3 (2001): 20-23.

50. Пагута, Т. І. Роль естетичного виховання в розвитку особистості молодшого школяра. *Проблеми сучасної педагогічної освіти. Педагогіка і психологія*, 2013, 39 (4): 108-115.

51. Пагута, Т. І. (2011). Естетичне виховання як психолого-педагогічна проблема. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика*, (5), 105-116.

52. Пілат Р. В., Гудовсек О. А. Особливості естетичного виховання учнів початкової школи. *Наука, освіта, суспільство очима молодих* 2018 (2018): 129-130.

53. Психодіагностичний інструментарій в умовах дошкільного закладу : навч. посіб. / Р.В. Павелків, О.П. Цишпало. Київ : «Центр учбової л-ри», 2013. С. 160–163

54. Пташук, О. А. "Формування естетичної культури молодших школярів у позакласній та позаурочній роботі." *Інноватика у вихованні* 2 (2015): 269-274.

55. Пташук, О. А. (2016). Естетична культура особистості як мета естетичного виховання: теоретичний аналіз. *Інноватика у вихованні*, (3), 289-295.

56. Рід Г. Проект концепції єдиної системи естетичного виховання у загальноосвітніх школах України // *Мистецтво та освіта*. – 1998. – № 1. – С. 2 – 7.

57. Сірант, Н. П. (2016). Естетичне виховання дітей засобами природи. *Молодий вчений*, (2), 338-340.

58. Синьов В.М., Матвєєва М.П., Хохліна О.П. Психологія розумово відсталості дитини: Підручник. – К.: Знання, 2008. – 359 с.

59. Синьов В. М. Розумова відсталість як педагогічна проблема / В. М. Синьов – Навчальний посібник. – К.: 2007. – С. 17 – 37.

60. Соколик, Ж. В. "Розвиток художньо-естетичної освіти учнів у сучасній початковій школі." *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології* 9 (2014): 57-64.

61. Сотська Г.І. Теоретичні та методичні засади формування естетичної культури майбутнього вчителя образотворчого мистецтва. Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми. 2011. Вип. 28. С. 472– 477.

62. Стадненко Н.М., Матвєєва М.П., Обухівська А.І. Нариси з олігофренопсихології / За заг. ред. Н.М. Стадненко – Кам.-Под. держ. пед. університет, інформаційно-видавничий відділ, 2002. – 200 с.

63. Сухомлинський В.О. Павліська середня школа // Вибр. тв. у 5–ти т. – К.: Рад. шк., 1977. – Т.1 –392 с.

64. Хохліна, О. П. (2006). Особистісний розвиток розумово відсталих молодших школярів у сім'ї/Діти з особливими потребами у початковій школі: поради батькам: Книга З/ЛС Вавіна, АМ Висоцька, ВВ Жук та ін./[ред.: В І. Бондар, ВВ Засенко]. К.: Наук. світ, 63-93.

65. Шильник, І. І. До дискусії про естетичне виховання на уроках трудового навчання та технологій.